

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лісового господарства та екології
Кафедра лісового і садово-паркового господарства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ГОЛЯЧЕНКО ВІКТОР ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 639.111.14 (477.42)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА
ТЕРИТОРІЇ ТОВ «МИСЛИВЦІ ПОЛІССЯ»

205 Лісове господарство

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

кваліфікаційна робота містить результати власних наукових досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

_____ В.О. Голяченко

Керівник роботи
Кратюк Олександр Леонідович
доктор біологічних наук, професор

Житомир – 2024

Висновок кафедри лісового і садово-паркового господарства за результатами попереднього захисту

Протокол засідання **кафедри лісового і садово-паркового господарства**
№ ____ від «____» 202 р.

Завідувач **кафедри лісового і садово-паркового господарства**

к.с.-г.н., доцент

Сірук Юрій Вікторович

«____» 202 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Голяченко Віктор Олексійович захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою

за шкалою ECTS

за національною шкалою

Секретар ЕК

Дубницька Ірина Юріївна

АНОТАЦІЯ

Голяченко В.О. Особливості ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся». – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 205 – Лісове господарство. – Поліський національний університет, Житомир, 2024.

У магістерській роботі проведено докладний аналіз особливостей проведення господарських заходів в умовах ТОВ «Мисливці Полісся». Проведено детальний аналіз структури мисливської фауни та вивчено досвід ведення мисливського господарства на окремі види мисливської фауни на території ТОВ «Мисливці Полісся». Проаналізовано експлуатаційні та біотехнічні заходи на території ТОВ «Мисливці Полісся». Оцінено об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на ведення мисливського господарства. Розраховано показники (оптимальну чисельність та оптимальну щільність) мисливської фауни на території ТОВ «Мисливці Полісся». Розроблено перелік біотехнічних заходів з метою оптимізації використання та експлуатації мисливських ресурсів території ТОВ «Мисливці Полісся».

Ключові слова: мисливські тварини, мисливські угіддя, чисельність, біотехнічні заходи, ТОВ «Мисливці Полісся».

ANNOTATION

Golyachenko V.O. Peculiarities of hunting management on the territory of LLC «Huntsmen of Polissya» – Qualifying work on the rights of the manuscript.

Qualification work for the master's degree in specialty 205 – Forestry. – Polissia National University, Zhytomyr, 2024.

In the master's thesis, a detailed analysis of the peculiarities of conducting economic activities in the conditions of LLC «Huntsmen of Polissya» was carried out. A detailed analysis of the structure of the hunting fauna was carried out and the experience of hunting for certain species of hunting fauna on the territory of LLC «Huntsmen of Polissya» was studied. The operational and biotechnical measures on the territory of LLC «Huntsmen of Polissya» are analyzed. The objective and subjective factors of influence on hunting management are evaluated. Indicators (optimal number and optimal density) of hunting fauna on the territory of LLC «Huntsmen of Polissya» were calculated. A list of biotechnical measures has been developed to optimize the use and exploitation of hunting resources on the territory of LLC «Huntsmen of Polissya».

Key words: hunting resources, hunting grounds, hunting fauna, biotechnical measures, LLC «Huntsmen of Polissya».

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА УКРАЇНІ	8
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МИСЛИВСЬКИХ УГІДЬ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ТОВ «МИСЛИВЦІ ПОЛІССЯ»	14
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ МИСЛИВСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ ТОВ «МИСЛИВЦІ ПОЛІССЯ»	19
3.1. Типи мисливських угідь	19
3.2. Продуктивність мисливських угідь	21
3.3. Оцінка впливу екологічних чинників	26
3.4. Показники ємності мисливських угідь	28
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32

ВСТУП

Актуальність теми. Для досягнення стабільності у вітчизняній галузі мисливського господарства необхідна цілісна стратегія, яка б поєднувала інтереси сільськогосподарського виробництва, лісового та мисливського господарства, із сучасними підходами до організації ведення мисливського господарства та управлінням елементарними популяціями мисливських тварин. Удосконалення методів розведення та утримання тварин у поєднанні з ретельним моніторингом чисельності популяцій дичини відносно обсягів наявних кормових ресурсів, особливо в критичні періоди року, є ключовими кроками. Крім того, впровадження далекосяжних біотехнічних і лісгосподарських заходів сприятиме підтримці високої щільності популяцій таких видів, як дикий кабан і благородний олень, не завдаючи при цьому значної шкоди лісовому та сільськогосподарському господарству.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи було вивчення особливостей ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся» та обґрунтування перспектив подальшого розвитку в умовах сучасних викликів.

Для досягнення поставленої мети передбачалось виконання наступних завдань:

1. Провести детальний аналіз структури мисливської фауни та вивчити досвід ведення мисливського господарства на окремі види мисливської фауни на території ТОВ «Мисливці Полісся».
2. Проаналізувати експлуатаційні та біотехнічні заходи на території ТОВ «Мисливці Полісся».
3. Оцінити позитивні та негативні чинники впливу на ведення мисливського господарства.
4. Розрахувати оптимальну чисельність та оптимальну щільність мисливської фауни на території ТОВ «Мисливці Полісся».

5. Розробити перелік біотехнічних заходів з метою оптимізації використання та експлуатації мисливських ресурсів території ТОВ «Мисливці Полісся».

Об'єктом досліджень є стан ведення мисливського господарства.

Предметом досліджень є особливості ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся».

Методи дослідження: мисливсько-господарські (для визначення виробничих показників ведення мисливського господарства), польові зоологічні (для встановлення видового складу елементарних популяцій мисливської фауни), екологічні (для вивчення мисливсько-господарської продуктивності лісових, польових та водно-болотних біогеоценозів), математико-статистичні (для обробки отриманих результатів) методи.

Публікації.

Голяченко В.О., Воробей В.П., Клинецький С.Б. Проблеми регулювання щільності мисливських тварин. *Стан і майбутнє лісового господарства, переробляння деревини та землевпорядкування* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (7-8 жовтня 2024, м. Харків, Україна). Харків, 2024. С. 30-31.

Голяченко В.О. Стан ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся». *Наукові читання 2024* : матеріали науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів НІІ Екології та лісу (м. Житомир, 14 червня 2024 р.). Житомир : Поліський університет, 2024. С. 45-46.

Кратюк О.Л., **Голяченко В.О.,** Патюк І.С., Клинецький С.Б. Шляхи підвищення мисливсько-ресурсного потенціалу території України. *Наукові читання – 2024 імені В.Є. фон Граффа. Лісовирощування: історична та інноваційна діяльність у галузі лісового господарства* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції до 205-річчя з дня народження В.Є. фон Граффа (08 листопада 2024 року, м. Овруч). Малин, 2024. С. 88–90.

Практичне значення. Розроблено практичні рекомендації щодо перспектив подальшого удосконалення ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся».

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота викладена на тридцяти шести сторінках друкованого тексту і складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Кваліфікаційна робота ілюстрована 13 таблицями та 2 рисунками, а бібліографія налічує сорок п'ять найменування використаних літературних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Дискусії щодо реформування мисливської галузі в Україні тривають вже понад тридцять років. Фаза «активного реформування» з часом затягнулася, незважаючи на значну законодавчу активність дотичних та зацікавлених сторін. Основні віхи включають прийняття Кабінетом Міністрів України Положення про мисливське господарство та полювання у 1996 році [29], за яким далі відбулося прийняття Верховною Радою України Закону України «Про мисливське господарство та полювання» у 2000 році [28] з подальшими численними змінами, (поточна редакція від 06.09.2022, підстава - 2573-IX).

Реформування мисливського господарства на різних організаційних рівнях відбувається задовільно та неоднозначно оцінюється. Однак прогрес у розробці комплексної законодавчої бази для підтримки ефективного функціонування та розвитку мисливського господарства в Україні залишається хоч і досить повільним, але поступовим [25]. Ця база має на меті встановити чіткі правові, громадські, економічні, організаційні засади, а також принципи діяльності як юридичних, так і фізичних осіб у мисливському господарстві. Вона також забезпечує однакові права для всіх користувачів мисливських угідь у їх взаємодії з органами державної влади, зокрема щодо ведення мисливського господарства, охорони та відтворення мисливських видів тварин [33, 42]. Основна увага реформ спрямована на вжиття невідкладних заходів у сфері збереження, відтворення та сталого використання мисливських ресурсів. Вони включають вдосконалення регуляторної складової, уточнення державної політики та зміцнення нормативно-правової бази для підвищення ефективності імплементаційних зусиль на різних рівнях [35, 39].

Ефективне ведення мисливського господарства повинно спиратися на міцну наукову базу, яку підтримують провідні науково-дослідні інститути, мережу регіональних лісогосподарських та мисливських підприємств

центрального підпорядкування, а також лісогосподарські факультети у вищих навчальних закладах. В Україні мисливське господарство охоплює 38,8 мільйона гектарів (ДП «Ліси України» – 10%, УТМР – 63% та користувачі інших форм власності – 27%), включаючи державні підприємства, громадські мисливські товариства та приватні підприємства [6, 26, 27, 37].

Така розгалужена структура підкреслює гостру потребу в узгодженій, науково обґрунтованій політиці у галузі. Незважаючи на величезну площу мисливських угідь і велику кількість суб'єктів господарювання, чинна законодавча та організаційна база все ще потребує значного вдосконалення для повної підтримки сталого ведення мисливського господарства та збереження, охорони та відтворення дикої фауни. Координація діяльності такої різноманітної групи користувачів та зацікавлених сторін потребує стандартизованого підходу, який би узгоджував регіональне управління з національною політикою та науковими рекомендаціями. Посилення співпраці між науково-дослідними інститутами, регіональними управлінськими організаціями та освітніми установами може сприяти впровадженню найкращих практик сталого управління мисливським господарством, охорони та відтворення популяцій мисливських тварин, гарантуючи, що багаті мисливські угіддя України будуть продуктивними та екологічно збалансованими в довгостроковій перспективі [3, 15].

Державне агентство лісових ресурсів України здійснює нагляд за веденням мисливського господарства на території понад 4 млн га, що становить 10% від загальної площі мисливських угідь. Незважаючи на те, що кількість мисливців зросла (близько 850 тисяч), фінансові прибутки мисливського господарства залишаються скромними: станом на 2016 рік рівень окупності становив лише 46,9%. Крім того, хоча загальна зайнятість у мисливському господарстві зросла - з 4 965 працівників у 2000 році до 6 257 (з них 4885 єгерів) у 2020 році, а кількість мисливствознавців скоротилася з 588 до 470 за той самий період [36, 37].

Ключовим показником, що відображає як принципи управління, так і історичні підходи до організації полювання в межах мисливських угідь різних суб'єктів господарювання, є ефективність боротьби користувачів цих угідь з порушеннями правил полювання [14]. Якщо припустити, що кількість зафіксованих порушень прямо корелює з ефективністю роботи егерської служби, то можна провести порівняльний аналіз. Частка протоколів, складених працівниками лісової охорони, постійно зростає, збільшившись у 2020 році до 3275 протоколів – на 335 більше ніж за попередній період.

Основним індикатором, що лежить в основі сучасного управління мисливським господарством, є відстеження тенденцій чисельності, щільності популяцій та демографічної структури основних видів копитних, включаючи зубрів, різних оленів (таких як благородний олень, плямистий олень, лось, лань та козуля), кабана та муфлона [34]. Цей багатогранний індикатор має фундаментальне значення для ведення мисливського господарства, оскільки загальний успіх мисливської діяльності в багатьох регіонах і лісомисливських господарствах значною мірою залежить від стану цих основних популяцій ратичних. За останні 20 років (2000-2020 рр.) загальна чисельність диких ратичних збільшилася з 177 800 до 222 920 особин, тобто на 28,7%. Дані моніторингу свідчать про найвищі темпи зростання популяцій козулі європейської (54,0%), оленів (25,0%) та муфлона (16,4%), тоді як чисельність кабана впала з 36181 особини до 28449 особин [37, 41, 43].

Нагальним питанням в українському мисливському господарстві є збереження символічних (сакральних), великих диких тварин, таких як зубр і ведмідь, які є особливо вразливими через свої розміри та вимоги до середовища існування. Українська популяція зубрів досягла свого піку в 1994 році, налічуючи 664 особини (або 685 за деякими даними), але за останнє десятиліття вона скоротилася вдвічі до 298 особин [37]. Тим не менш, поточна програма збереження зубра дає надію на виживання цього виду. Забезпечення успіху програми вимагає її комплексної реалізації, що включає регулярну оцінку стану ізольованих груп, відбір донорських популяцій, оцінку придатних місць для

переселення, а також систематичне формування та довгостроковий моніторинг новостворених мікропопуляцій. Тільки завдяки такому комплексному підходу можна ефективно зберегти національну популяцію зубра [41, 43].

Хоча загальна популяція мисливських тварин в Україні зростає, кількість добутих мисливських тварин залишається відносно стабільною упродовж останніх п'яти років, з незначним зростанням на 0,89%. Рівень відстрілу в популяції є надзвичайно низьким. Наприклад, у 2018 році було відстріляно лише 7,20% популяції дикого кабана, що у 8-10 разів нижче стандартів відстрілу, які зазвичай спостерігаються в добре збалансованих мисливських угіддях. Таке зниження інтенсивності експлуатації, ймовірно, пов'язане з двома основними негативними факторами: неконтрольованим впливом браконьєрства, що негативно впливає на структуру популяції, та неналежною практикою відстрілу, коли непропорційно вилучаються особини різної статі. Обидва сценарії в кінцевому підсумку загрожують стійкості елементарних популяцій. Крім того, не дотримуються основоположні принципи ведення мисливського господарства, які рекомендують відстрілювати молодняк і першоліток, найбільш вразливих до зимової смертності [44, 45].

Окрім тривожної статистики нелегального полювання, ще одним фактором, що перешкоджає зростанню популяцій ратичних у мисливських угіддях, є збільшення чисельності хижаків, зокрема вовків та лисиць. Незважаючи на збільшення обсягів видобутку цих хижаків, які є ключовими видами найвищого біогеоценотичного рівня і добре пристосовані до різних природно-географічних зон, їхні популяції продовжують неухильно зростати протягом останніх 20 років [16, 37].

Зростання популяцій хижаків під час повномасштабної війни, особливо вовків і лисиць, має значні екологічні наслідки для популяцій ратичних тварин та частково хутрових (заєць сірий) у мисливських угіддях. У системі хижак-жертва вони чинять значний тиск на молодих, слабших особин видів-жертв, особливо в критичні періоди, такі як зима. Це хижацтво, у поєднанні з

проблемами браконьєрства та незбалансоване управління популяціями мисливських видів, загострює труднощі у підтримці оптимального стану популяцій копитних. Крім того, збільшення чисельності хижаків може порушити баланс екосистеми, призвести до зменшення біорізноманіття та підірвати ефективність організаційних стратегій управління мисливським господарством. Вирішення цієї проблеми вимагає більш комплексного підходу, що включає не лише регулювання чисельності хижаків, але й покращення заходів управління мисливськими видами, запобігання браконьєрству та збереження природних оселищ [17].

Багаторічні дослідження біології та динаміки чисельності хижих видів, зокрема вовка, в різних лісомисливських регіонах свідчать, що значне зниження чисельності хижаків відбувається лише після досягнення певного «критичного» порогу. Цей поріг, як правило, коли вилучається 45-55% від загальної чисельності популяції вовків, викликає стабілізацію щільності популяції, за якою слідує суттєве зниження, що починає порушувати репродуктивне ядро популяції [4, 5]. Для ефективного стримування зростання популяції хижака в Україні необхідно збільшити щорічний відстріл щонайменше в 1,5 рази. Наприклад, у вовчій зграї чисельністю 2500 особин, при щорічному поповненні 750-1000 вовчат, для запобігання подальшому зростанню популяції та стабілізації її чисельності необхідно щорічно відстрілювати близько 1625-1750 дорослих хижаків, включаючи значну кількість особин, що розмножуються [4].

Фактором підвищення продуктивності мисливських угідь є накопичення знань щодо структури мисливських ресурсів, а також застосування сучасних ефективних методів ведення мисливського господарства та нових форм організації виробництва. В Україні історично склався розрив у рівні розуміння екології та біології мисливських видів серед більшості користувачів, що призвело до глибокої кризи у практиці ведення мисливського господарства [1, 2]. Тому очевидно, що підвищення ефективності ведення мисливського господарства в Україні неможливе без вирішення питань, пов'язаних із законодавчою базою [7, 11, 13]. Вкрай важливо розробити регуляторну

структуру, яка б відповідала українському законодавству і однаково застосовувалася до всіх учасників мисливсько-господарського виробництва в країні. Деякі відомчі мисливські правила та інструкції наразі виходять за межі окремих галузей і потребують правової координації на національному рівні. Прикладом цього є законодавче забезпечення процесу моніторингу та створення державного кадастру мисливських тварин, який має бути інтегрований з аналогічними системами, що використовуються іншими відомствами, щоб стати єдиним компонентом національного реєстру флори і фауни [12].

Стабілізація вітчизняного мисливського господарства потребує комплексного підходу, який би вирішував проблеми лісового, сільського та мисливського господарства шляхом впровадження передових методів управління [19, 20]. Інноваційні методи ведення мисливського господарства [21] та підтримки популяцій дичини [9], а також збалансування співвідношення між потребами популяцій мисливських тварин і природними кормовими ресурсами є вкрай важливим у подальших кроках з реформування галузі.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МИСЛИВСЬКИХ УГІДЬ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ТОВ «МИСЛИВЦІ ПОЛІССЯ»

Мисливське господарство ТОВ «Мисливці Полісся» знаходиться у центральній-західній частині Житомирської області у межах Звягельського (колись Ємільчинського) та Житомирського (раніш Пулинського) адміністративних районів [30].

Розподіл площі угідь за землекористувачами подано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Розподіл території МГ ТОВ «Мисливці Полісся» за землекористувачами [30]

Адмінрайон	Землекористувач	Ліс-во	№ кв	Площа, га
Звягельський (колись Ємільчинський)	Філія «Ємільчинське ЛГ	Барашівське	72-93	876,7
	ДП «Ємільчинський лісгосп АПК»	Барашівське	122, 137-139, 158, 160, 166, 169-172	1230,0
	Киянська с\р	25,28		
	Будо-Бобрицька с\р	153,88		
	Ганопільська с\р	320,88		
Житомирський (колись Пулинський)	ДП «Пулинський лісгосп АПК	Пулинське	1, 4, 5, 8, 9, 10- 13, 17-18	1090,0
	Зеленополянська с\р	1316,8		
	Пулино-Гутська с\р	862,5		
	Тенківська с\р	886,66		
Всього				6763,6

Мисливське господарство створено 01.06.2011 року, коли було зареєстровано в єдиному реєстрі юридичних та фізичних осіб. Рішенням Житомирської облради від 9 квітня 2013 року за №852 «Про надання у користування мисливських угідь товариству з обмеженою відповідальністю

«Мисливці Полісся» надано у використання та експлуатацію мисливські угіддя загальною площею 6763,6 га терміном на п'ятнадцять років [10] (рис. 2.1.).

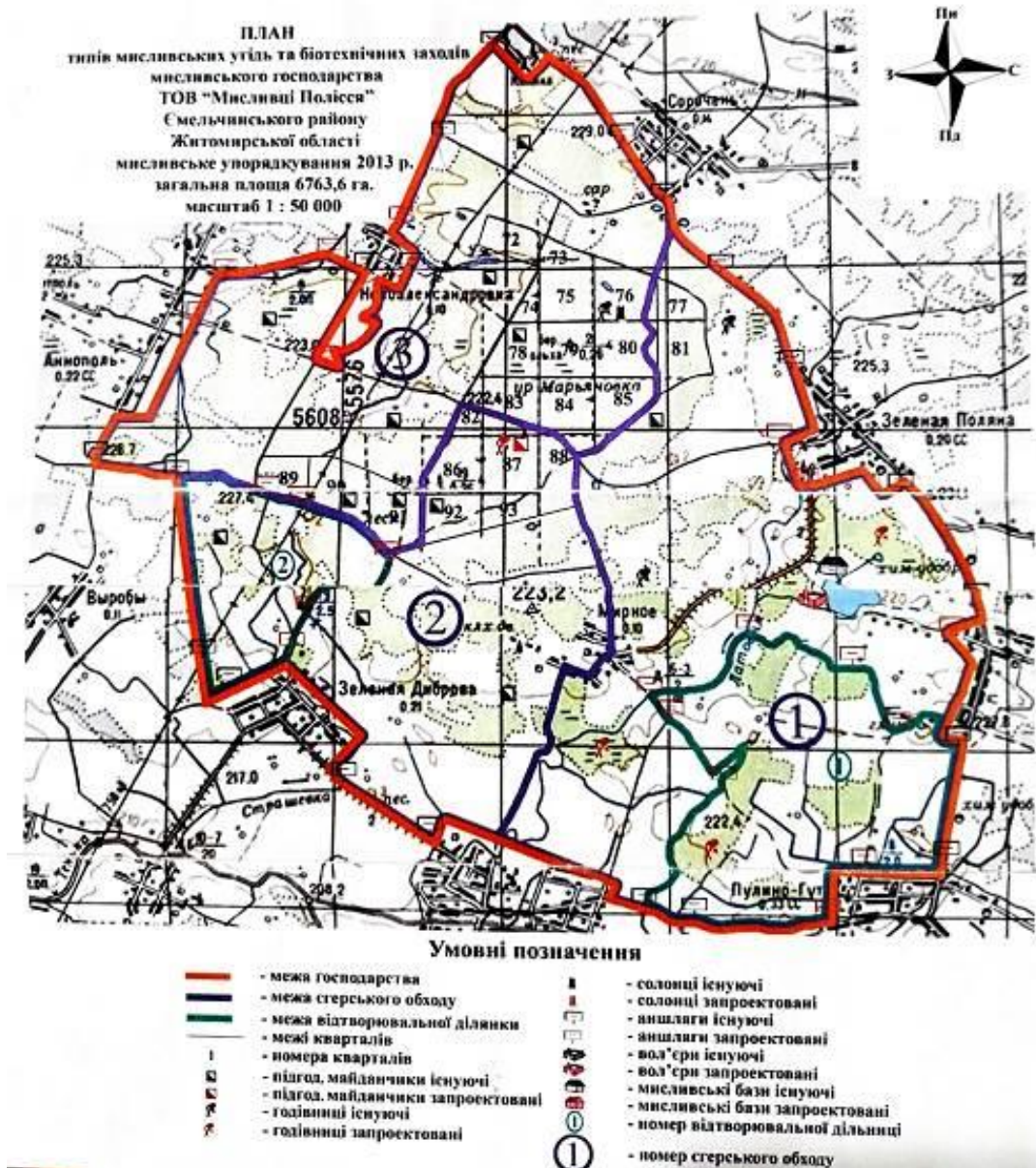

Рис. 2.1. Карта – схема МГ ТОВ «Мисливці Полісся»

Площа мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся» розділяється на три єгерських обходи, кордони яких (єгерських обходів) проходять встановленими певними розмежувальним пунктирами, що чітко визначені місцевості на території господарства. Перший єгерський обхід найбільший – 3097,6 га, а другий найменший – 1713,0 га. (таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2

**Розподіл
площі мисливських угідь на єгерські обходи [30]**

Землекористувача	Опис угідь	Площа, га
Обхід № 1		
Будо-Бобрицька с\р – 230,68 гп Ганопільська с\р – 89,90 га Зеленополянська с\р – 1649,02 га Пулино-Гутська с\р – 1128,00 га		3097,6
Разом		3097,6
Обхід № 2		
Ганопільська с\р – 333,16 га Зеленополянська с\р – 309,88 га Теньківська с\р – 1069,96 га		1713,0
Разом		1713,0
Обхід № 3		
Ганопільська с\р – 1630,52 га Будо-Бобрицька с\р – 243,20 га Киянська с\р – 79,28 га		1953,0
Разом		1953,0
Всього по господарству		6763,6

Для раціонального використання земельних ресурсів та впорядкування охорони, біотехнічних заходів організації ведення мисливського господарства територія ТОВ «Мисливці Полісся» поділена на визначені мисливські обходи зі структурованою організацією. Ця структура повинна включати експлуатаційні та відтворювальні ділянки, повну номенклатуру передбачених біотехспоруд, стратегічно розміщені об'єкти (мисливські вишки, будиночки) і спеціально відведені рекреаційні хаби а також інші спеціалізовані структурно-інфраструктурні елементи. Межі мисливських угідь (обходів) господарства визначаються кварталними просіками та іншими природними об'єктами або чітко встановленими прикордонними знаками та аншлагами.

Територія ТОВ «Мисливці Полісся» (місця обходів та відтворювальних ділянок тощо) – виділені та позначені аншлагами, Кількість межових попереджувальних знаків не менше 30 одиниць.

Загальна площа ТОВ «Мисливці Полісся» становить 6763,6 га. Наразі під ділянки відтворення дичини відведено 1360,0 га площі з потенційно більш привабливими для дичини властивостями, що складають частку у 20,11 % угідь. Візуалізацію ділянок в натурі приведено в таблиці 2.3. та див рис. 2.1.

Таблиця 2.3

**Розміщення відтворювальних ділянок в угіддях
ТОВ «Мисливці Полісся» [30]**

№ обходу	Назва землекористувача	Лісництва	Опис	S, га
1	Пулино-Гутська с\р		-	870,0
2	Теньківська с\р		-	490,0
Всього по господарству				1360,0

В ТОВ «Мисливці Полісся» є в наявності автотранспорт. Наразі кількість єгерських обходів відповідає чинному законодавству, а навантаження угідь на одного єгеря не перевищує вимоги ст. 29 цього Закону (див. табл. 2.2.).

У господарстві постійно проводяться будівельні роботи з облаштування угідь. У ТОВ «Мисливці Полісся» нараховується щонайменше 12 підгодівельних майданчиків, 18 солонців, 11 годівниць дл ратичних тварин, 1 живоловушка, мисливська вежа та мисливський будинок.

Територія мисливського господарства ТОВ «Мисливці Полісся» входить до Східно Європейської провінції широколистяних лісів Європейської широколистяної області. У відповідності нинішнього фізико-географічного районування, угіддя ТОВ «Мисливці Полісся» належить до зони змішаних лісів Полісся [22].

Згідно з лісогосподарським (комплексним) районуванням, територія ТОВ «Мисливці Полісся» занесена до Центрально-поліського лісогосподарського округу Полісся [8].

З точки зору встановленого геоботанічного районування України, ТОВ «Мисливці Полісся» входить до Європейської широколистяної області

Східноєвропейської провінції Поліської підпровінції Центральнополіського округу (дубові, соснові, дубово-соснові та дубово-грабові ліси) [4].

У лісомисливському районуванні територія ТОВ «Мисливці Полісся» це Поліська лісомисливська область [23].

Типовими представниками мисливської фауни на яких ведеться мисливське господарство є лось (нині червонокнижний вид), козуля європейська, кабан дикий, заєць сірий та куниця лісова. Загалом станом на 2013 рік в угіддях господарства виявлено щонайменше 15 видів мисливських звірів та близько 20 видів мисливських птахів. Частина з них занесена до Червоної книги України [40] та має міжнародні природоохоронні статуси [18, 31, 32].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ МИСЛИВСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

ТОВ «МИСЛИВЦІ ПОЛІССЯ»

Головним чинником нинішнього стану ведення мисливського господарства на території мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся» є наслідки вторгнення агресора у лютому 2022 року. З того часу, після заборони полювання в умовах військового стану, ведення мисливського господарства користувачами нагадує проведення екстрених заходів, щодо недопущення критичних наслідків призупинення мисливсько-господарської діяльності. Усі дії спрямовані на охорону та підтримання мисливських ресурсів. Через брак надходжень зведені до мінімуму обсяги біотехнічних заходів, та є проблеми з оплатою праці егерів. Тож з огляду на вище сказане ми зосередили свій аналіз на характеристиці саме мисливського потенціалу території ТОВ «Мисливці Полісся», а саме на типології та продуктивності мисливських угідь.

3.1. Типи мисливських угідь.

Фундаментальним аспектом організації і управління мисливськими угіддями є проведення комплексної їх інвентаризації, яка передбачає детальний процес картографування та систематичний опис складу і визначення площі угідь. Завдяки інвентаризації встановлюється типологічна структура мисливських угідь, визначаються та кількісно оцінюються конкретні площі, зайняті кожним типом угідь. Значущість кожного типу мисливських угідь – будь то «Хвойний ліс», «Листяний ліс» чи «Чагарники» – визначається двома важливими характеристиками: кормовою продуктивністю та рівнем захисту, який він забезпечує для певних видів диких тварин. Екологічне значення цих угідь для різних видів дичини визначається кількома ключовими факторами, включаючи їх географічне розташування, склад і різноманітність рослинності, мозаїчність стацій, домінантне господарське використання угідь, а також вплив

природних та антропогенних факторів на первинні популяції дичини території господарства.

Розподіл площі мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся» за типами МУ наведено у табл. 3.1, а їх відсоткове співвідношення можна спостерігати на рис. 3.1. На території користувача домінують типи мисливських угідь Орні землі (2904,68 га або 42,95%) та Листяний ліс (2367,0 га або 35,0%).

Таблиця 3.1.

Розподіл площі ТОВ «Мисливці Полісся» за типами мисливських угідь

Тип мисливських угідь	Площа	
	га	%
Хвойний ліс	428,10	6,33
Хвойний ліс (ялина)	-	-
Листяний ліс	2367,0	35,00
Змішаний ліс	198,30	2,93
Чагарники	116,39	1,72
Орні землі	2904,68	42,95
Луки	360,96	5,34
Болота	300,07	4,43
Водойми	25,70	0,38
Разом	6701,2	99,08
Інші землі	62,40	0,92
Всього	6763,60	100,0

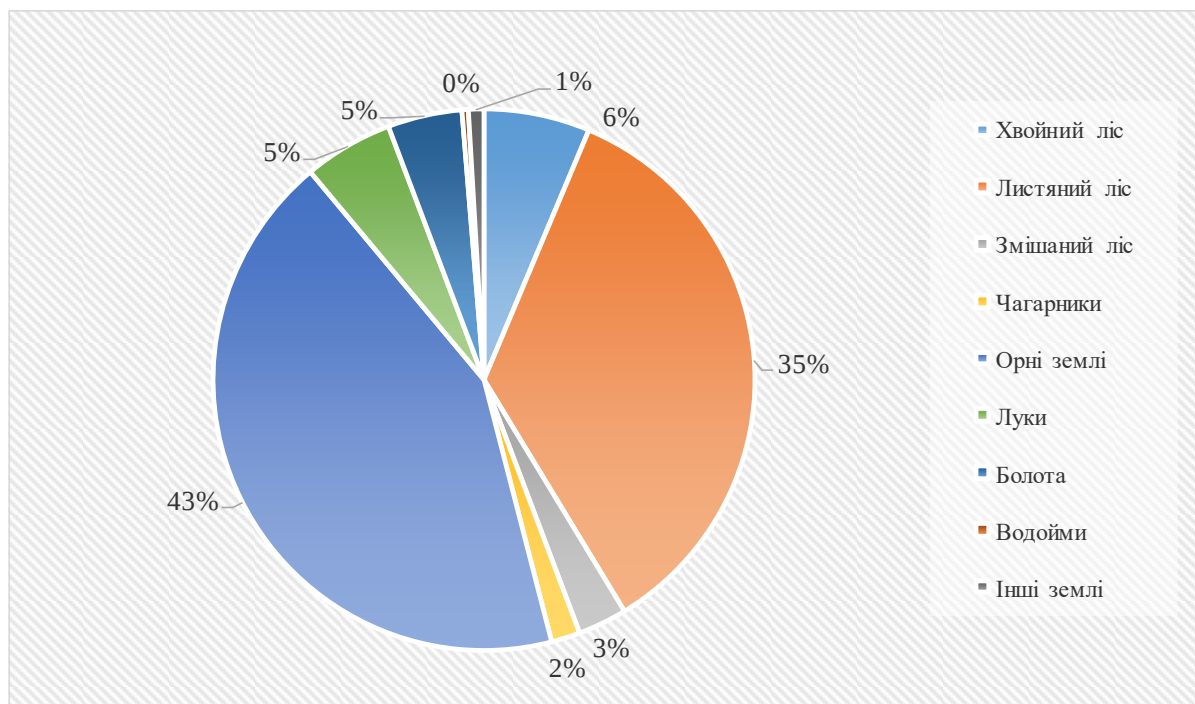

Рис. 3.1. Частка типів мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся»

Субдомінуючий тип виділити складно, оскільки типи Хвойний ліс (428,1 га або 6,33%), Луки (360,96 га, або 5,34%) та Болота (300,07 га або 4,43%) маю незначне поширення у господарстві. Значні площі орних сільськогосподарських земель є корисними для польової дичини, проте можуть бути і небезпечними для них у разі ведення інтенсивного сільського господарства з високим ступенем хімізації сільськогосподарських робіт.

3.2. Продуктивність мисливських угідь

Для оцінки стану ведення мисливського господарства ТОВ «Мисливці Полісся» нами проведено бонітування мисливських угідь підприємства, на основі нормативно визначених [24] категорії цінності (захисних та кормових ознак) угідь, та із врахуванням додаткових об'єктивних та суб'єктивних біотичних, абіотичних та антропогенних чинників на мисливську фауну, з урахуванням тривалості та періодичності їх впливу.

У межах ТОВ «Мисливці Полісся» мисливського господарства, найбільш перспективними видами на яких варто орієнтуватися при веденні мисливського господарства є олень шляхетний, кабан дикий, лось, куна лісова, козуля європейська та заєць сірий. Узагальнений розподіл мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся» за бонітетами та розрахунок середнього бонітету для основних видів мисливських тварин наведені у таблицях 3.2. – 3.7.

Докладно розглянемо типологію мисливських угідь для основних об'єктів полювання.

Найвищий базовий бонітет угідь серед ратичних належить лосю (2,35), а загальний становить 2,59. Стан популяції лося в Україні є дискусійним. Попри заяви про критично низький приріст популяції, за останні 20 чисельність виду зросла з 4771 особини до 6214 особин. Лише третина (2436,2 га) угідь ТОВ «Мисливці Полісся» придатна для існування виду, а найбільш поширеним є другий клас бонітету (1170,9 га, або 48,06%). Відсутність поширення хвойних молодняків не впливає на загальну якість угідь для виду.

Таблиця 3.2.

Розподіл придатних для лося угідь за бонітетами

Тип мисливських угідь	Площа, га	Види тварин				
		Лось				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	419,2	54,5	268,7	25,4	15,2	55,4
Листяний ліс	1539,7	477,7	538,6	195,3		283,1
Змішаний ліс	195,3	63,6	131,7			
Луки	47,9				47,9	
Болота	149,4		102,2		47,2	
Чагарники	84,7		84,7			
Разом	2436,2	595,8	1170,9	220,7	110,3	338,5
%	100,0	24,46	48,06	9,06	4,53	13,89
Середній бонітет:	2,35					

$$СПЦ = \frac{595,8 + (1170,9 * 2) + (220,7 * 3) + (110,3 * 4) + (338,5 * 5)}{2436,2} = 2,35$$

Для оленя шляхетного територія ТОВ «Мисливці Полісся» дещо менш придатна. Базовий бонітет становить 2,86 (див. табл. 3.3.), а з урахуванням коефіцієнтів поправок - 3,00. Угіддя першого класу практично відсутні (32,0 га), а другого та третього становлять відповідно 1363,5 га (44,95%) та 1080,9 га (35,63%). Третина властивих угідь для оленя (3033,5 га) це Листяний ліс другого класу бонітету – 1190,7 га.

Таблиця 3.3.

Розподіл придатних для оленя шляхетного угідь за бонітетами

Тип мисливських угідь	Площа, га	Види тварин				
		Козуля європейська				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	428,1		54,5	289,4	75,2	
Листяний ліс	1937,1		1190,7	360,3		386,1
Змішаний ліс	198,3	32,1	31,5	131,7	3,0	
Чагарники	86,8		86,8			
Орні землі	290,5			290,5		
Луки	92,7				92,7	
Разом	3033,5	32,1	1363,5	1080,9	170,9	386,1
%	100,00	1,06	44,95	35,63	5,63	12,73
Середній бонітет:	2,86					

$$СПЦ = \frac{32,1 + (1363,5 * 2) + (1080,9 * 3) + (170,9 * 4) + (386,1 * 5)}{3033,5} = 2,86$$

Практично ідентичний з оленем шляхетним розподіл мисливських угідь для козулі європейської. Частка другого класу угідь суттєво переважає над іншими і становить 55,35%, або 1934,0 га (табл. 3.4.). Базовий розрахований бонітет становить 2,69. Для лося, оленя та козулі висока частка угідь непридатних для проживання. Вона становить для козулі європейської 10,89%, оленя шляхетного – 12,73%, а для лося – 13,89%. Попри це для цих ратичних угідь є середньопродуктивними.

Таблиця 3.4.

Розподіл придатних для козулі європейської угідь за бонітетами

Тип мисливських угідь	Площа, га	Види тварин				
		Козуля європейська				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	428,1		54,5	298,4	75,2	
Листяний ліс	2367,0		1441,1	545,3		380,6
Змішаний ліс	198,3	32,1	31,5	131,7	3,0	
Чагарники	116,4		116,4			
Орні землі	290,5		290,5			
Луки	94,0			1,3	92,7	
Разом	3494,3	32,1	1934,0	976,7	170,9	380,6
%	100,00	0,92	55,35	27,95	4,89	10,89
Середній бонітет:		2,69				

$$СПЦ = \frac{32,1 + (1934,0 * 2) + (976,7 * 3) + (170,9 * 4) + (380,6 * 5)}{3494,3} = 2,69$$

Елементарні популяції кабана дикого наразі стали дуже вразливими до санітарного стану мисливських угідь. Наразі чисельність виду нестабільна та потребує всебічної охорони та проведення заходів відтворення. У межах ТОВ «Мисливці Полісся» базові показники бонітету для виду середні – 3,05, при цьому площа угідь третього класу лише 573,5 га (табл. 3.5.). Хоч переважаючими є угіддя четвертого класу продуктивності (1849,6 га, або 48,75%), значні площі угідь другого класу бонітету (1072,4 га, або 28,26%) та відсутність угідь п'ятого класу бонітету зумовлюють такі середні показники

продуктивності території ТОВ «Мисливці Полісся» для функціонування популяції кабана дикого.

Таблиця 3.5.

Розподіл придатних для кабана дикого угідь за бонітетами

Тип мисливських угідь	Площа, га	Види тварин				
		Кабан дикий				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	428,1		54,5	28,2	345,4	
Листяний ліс	2367,0	298,9	445,2	545,3	1077,6	
Змішаний ліс	198,3		63,6		134,7	
Чагарники	116,4		116,4			
Орні землі	290,5		290,5			
Луки	94,0				94,0	
Болота	300,1		102,2		197,9	
Разом	3794,4	298,9	1072,4	573,5	1849,6	
%	100,00	7,88	28,26	15,11	48,75	0,00
Середній бонітет:	3,05					

$$СПЦ = \frac{298,9 + (1072,4 * 2) + (573,5 * 3) + (1849,6 * 4) + (0,0 * 5)}{3794,4} = 3,05$$

Окрім ратичних в угіддях ТОВ «Мисливці Полісся» присутні і хутрові звірі на яких господарство покладає значні надії на експлуатацію. Це в першу чергу заєць сірий. Саме для цього виду розраховано найвищий показник базової продуктивності у 2,09 (табл. 3.6.).

Таблиця 3.6.

Розподіл придатних для зайця сірого угідь за бонітетами

Тип мисливських угідь	Площа, га	Види тварин				
		Заєць русак				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	52,6	3,2	3,4	13,0	33,0	
Листяний ліс	264,0	32,8	66,8	65,4	99,0	
Змішаний ліс	21,0	3,2	4,6		13,2	
Чагарники	38,3		38,3			
Орні землі	2904,7		2904,7			
Луки	306,2		306,2			
Разом	3590,5	39,2	3324,0	78,4	145,2	
%	100,00	1,09	92,67	2,19	4,05	0,00
Середній бонітет:	2,09					

$$СПЦ = \frac{39,2 + (3324,0 * 2) + (78,4 * 3) + (145,2 * 4) + (0,0 * 5)}{3590,5} = 2,09$$

За рахунок орних земель та лук, які є на території господарства ми маємо такий високий бонітет. Другий клас бонітету займає площу 3324,0 га з 3590,5 га властивих для зайця сірого угідь, або 92,67%.

Дедалі частіше користувачі мисливських угідь планують у своїй діяльності працювати з куною лісовою, видом, який уособлює в собі найкращі традиції полювання. Загалом територія ТОВ «Мисливці Полісся» є посередньою за продуктивністю для куни лісової – 3,77 (табл. 3.7.). Угіддя першого та другого класів відсутні. Домінують угіддя четвертого (1272,1 га або 41,16%) та третього (1114,1 га або 36,05%) класів зі значною площею угідь п'ятого класу бонітету (607,2 га або 19,65%).

Таблиця 3.7.

Розподіл придатних для куниці лісової угідь за бонітетами

Тип мисливських угідь	Площа, га	Вид				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	428,1			285,4	80,8	61,9
Листяний ліс	2367,0			697,0	1124,7	545,3
Змішаний ліс	198,3			131,7	66,6	
Чагарники	97,4		97,4			
Разом	3090,8	0,0	97,4	1114,1	1272,1	607,2
%		0,00	3,15	36,05	41,16	19,65
Середній бонітет:	3,77					

$$СПЦ = \frac{0,0 + (97,4 * 2) + (1114,1 * 3) + (1272,1 * 4) + (607,2 * 5)}{3090,8} = 3,77$$

Базові, розраховані нами, показники бонітування мисливських угідь для ратичних: оленя лісового, лося, козулі європейської, кабана дикого, а також хутрових: зайця сірого та куни лісової, за загальноприйнятими методиками, вказують продуктивність природних оселищ існування видів. Показники базової продуктивності коливаються від 2,09 (для зайця сірого) до 3,77 (для куни лісової) (табл. 3.8.).

Таблиця 3.8.

**Розподіл площі угідь за категоріям цінності для основних видів
мисливської фауни [30].**

Вид	Біотопи, га	% площі бонітету					Базовий бонітет
		I	II	III	IV	V	
Лось	2436,2	24,46	48,06	9,06	4,53	13,89	2,35
Олень	3033,5	1,06	44,95	35,63	5,63	12,73	2,89
Козуля	3494,3	0,92	55,35	27,95	4,89	10,89	2,69
Кабан	3794,4	7,88	28,26	15,11	48,75		3,05
Засць	3590,5	1,09	92,67	2,19	4,05		2,09
Куна	3090,8		3,15	36,05	41,16	19,65	3,77

За результатами щорічних обліків ратичних та хутрових тварин можна вважати, що мисливські угіддя ТОВ «Мисливці Полісся» є середньо придатними для ведення мисливського господарства по усім зазначеним видам.

3.3. Оцінка впливу екологічних чинників

Розрахований базовий бонітет відображає лише фактично якість набору типів мисливських угідь. Доведено, що однакові за типологією мисливські угіддя, але які знаходяться під впливом різних екологічних чинників можуть по різному забезпечувати кормові та захисні потреби мисливської фауни, а отже і мати різну мисливськогосподарську продуктивність. Тому були введені коефіцієнти зменшення, або збільшення класу бонітету для кожного з видів мисливської фауни [24]. Оцінка впливу діючих чинників на стан популяцій мисливської фауни території ТОВ «Мисливці Полісся» наведено в табл. 3.9.

За показниками поправочних коефіцієнтів можна чітко уявити про стан справ у господарстві. Так підгодовля мисливських тварин ведеться для оленя, кабана, козулі та зайця (поправочний коефіцієнт -0,1), а її ефективність відображається по здійсненню біотехнічних заходів. Тільки для двох видів біотехнічні заходи є: це козуля європейська (поправочний коефіцієнт -0,2) та

кабана дикого (поправочний коефіцієнт -0,5). Це найкращі показники. Найгірші показники – це вплив хижаків на елементарні популяції тієї ж козулі (поправочний коефіцієнт +0,4) та зайця сірого (поправочний коефіцієнт +0,4).

Таблиця 3.9.

Середній клас бонітету угідь придатних для основних видів мисливських тварин з урахуванням чинників, які впливають на цінність угідь [30]

Середній клас бонітету та чинники, які впливають на цінність	Вид					
	лось	олень	козуля	кабан	засць	куна
Розрахований середній бонітет	2,35	2,86	2,69	3,05	2,09	3,77
Чинники, вплив яких не залежить від користувачів мисливських угідь						
Клімат	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Чинник неспокою	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,02
Окультуреність ландшафту	0,02	0,02	0,04	0,04	0,04	0,02
Мозаїчність угідь	0,02	0,02	0,06	0,06	0,06	0,02
Забезпеченість водою	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04
Рельєф	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Загибель мисливських тварин	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Чинники, вплив яких залежить від користувачів мисливських угідь						
Вплив хижаків	0,02	0,02	0,4	0,09	0,4	0,02
Вплив конкурентів	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Санітарний стан	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Браконьєрство	0	0	0	0	0	0
Формування популяції	0	0	0	0	0	0
Додаткова кормова база	0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0
Ефективність біотехзаходів	0	0	-0,2	-0,5	0	0
Загальний коефіцієнт впливу (вказати знак "+" чи "-")	+0,24	+0,14	+0,38	-0,23	+0,58	+0,22
Середній клас бонітету з урахуванням чинників	2,59	3,00	3,07	2,82	2,67	3,99

Оцінивши чинники, які впливають на мисливські ресурси (угіддя та фауну) ми розраховали остаточні поправочні коефіцієнти, які погіршили загальні показники продуктивності для всіх видів окрім кабана дикого, де спостерігається покращення показників на -0,23. Зменшення продуктивності для лося становило +0,24, для куни лісової - +0,22, для козулі європейської - +0,38, найменше для оленя шляхетного - +0,14, а для зайця сірого - найбільші

+0,58. Показово, що чудові мисливські угіддя для зайця сірого, через, фактично, недопрацювання самого господарства настільки погіршили свою продуктивність. Потрібно також зазначити, що ніякі математичні коефіцієнти не можуть зі стовідсотковою достовірністю передати реальний стан мисливських угідь. Це найкраще відомо лише місцевій єгерській службі.

Примітно, що у межах господарства зазначено, що браконьєрство не впливає на стан ведення мисливського господарства. Якщо це відповідає дійсності, то це вагомий успіх ТОВ «Мисливці Полісся».

Натомість зазначається, що у господарстві не проводяться спеціальні заходи з формування елементарних популяцій мисливських тварин.

Для подальшого ведення мисливського господарства у ТОВ «Мисливці Полісся» необхідно розробити програму заходів, які б дозволили б подолати кризові явища. Перш за все це боротьба зі шкочинними тваринами, а саме: вовком,, шакалом (новим видом хижаків на території Центрального Полісся) лисицею рудою, єнотоподібною собакою.

3.4. Показники ємності мисливських угідь.

За допомогою нормативів [24, 38] нами розраховано оптимальну чисельність основних видів мисливських тварин для території ТОВ «Мисливці Полісся»: для лося вона становить дванадцять особин, для оленя шляхетного – 18 особин, для козулі – 66 особин, для кабана дикого – 17 особин, для зайця сірого – 129 особин та 9 особин для куни лісової.

Площі мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся» придатних для життя мисливських тварин, оптимальна чисельність основних видів, їх щільність в угіддях ТОВ «Мисливці Полісся» зазначено в таблиці 3.10.

Отримані оптимальні показники чисельності популяцій мисливських тварин наразі виявилися значно нижчими від чисельності фактичної популяції мисливської фауни.

Таблиця 3.10.

Оптимальна щільність та оптимальна чисельність основних мисливських видів ТОВ «Мисливці Полісся» [30]

Вид	Біотопи, га	Оптимальна щільність, шт./1000 га	Оптимальна чисельність, ос.	Фактична чисельність, ос. (2023 рік)	Розрахований середній бонітет
Лось	2436,2	5,1	12	25	2,59
Олень	3033,5	5,8	18	-	3,00
Козуля	3494,3	19,0	66	195	3,07
Кабан	3794,4	4,4	17	35	2,82
Заєць	3590,5	36	129	120	2,67
Куна	3090,8	3,0	9	40	3,99

Згідно статистичної звітності за 2023 рік реальна чисельність лося лісового (25 особин) та кабана дикого (35 особин) удвічі перевищує оптимальну, а козулі європейської (195 особин) – утричі. Чисельність зайця сірого можна вважати оптимальною (120 особин). Значна чисельність куни лісової (40 особин) дозволить проведення у майбутньому експлуатації виду. Стосовно цього виду такі показники перевищення оптимальної чисельності можливі внаслідок невірної оцінки продуктивності території господарства для виду.

Зважаючи на структуру мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся», особливо площу орних земель (2904,68 га), ми спостерігаємо значний тиск ратичних фітофагів на лісові насадження. Для зменшення потрав диких тварин необхідно проведення спеціальних заходів з обмеження впливу та доступу тварин до найбільш вразливих ділянок лісових насаджень. Така чисельність тварин один з наслідків заборони полювання та регулювання їх чисельності.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Проведені нами дослідження на території ТОВ «Мисливці Полісся» дають підставу зробити висновки та надати рекомендації щодо ведення мисливського господарства.

Загальна площа ТОВ «Мисливці Полісся» становить 6763,6 га. Наразі під ділянки відтворення віднесено 1360,0 га з потенційно кращими кормовими та захисними властивостями, що є 20,11 % площі угідь.

Головною особливістю сучасного стану ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся» є наслідки спричинені вторгненням агресора. З моменту початку війни заборонено полювання, а мисливсько-господарська діяльність користувача нагадує проведення екстрених заходів, щодо недопущення критичних наслідків у мисливських угіддях. Усі дії спрямовані на охорону та підтримання мисливських ресурсів. Через брак надходжень зведені до мінімуму обсяги біотехнічних заходів, та є проблеми економічного плану.

На території користувача домінують типи мисливських угідь Орні землі (2904,68 га або 42,95%) та Листяний ліс (2367,0 га або 35,0%). Субдомінуючий тип виділити складно, оскільки типи Хвойний ліс (428,1 га або 6,33%), Луки (360,96 га, або 5,34%) та Болота (300,07 га або 4,43%) маю незначне поширення у господарстві.

Базові показники бонітування мисливських угідь для ратичних: оленя лісового, лося, козулі європейської, кабана дикого, а також хутрових: зайця сірого та куни лісової, вказують, що продуктивність природних оселищ існування видів коливаються від 2,09 (для зайця сірого) до 3,77 (для куни лісової). Підгодівля мисливських тварин здійснюється для оленя, кабана, козулі та зайця (поправочний коефіцієнт -0,1), а її ефективність відображається по здійсненню біотехнічних заходів: козуля європейська (поправочний коефіцієнт -0,2), кабан дикий (поправочний коефіцієнт -0,5). Найгірші показники – це

вплив хижаків на елементарні популяції тієї ж козулі (поправочний коефіцієнт +0,4) та зайця сірого (поправочний коефіцієнт +0,4).

Згідно статистичної звітності за 2023 рік реальна чисельність лося (25 особин) та кабана дикого (35 особин) удвічі перевищує оптимальну, а козулі європейської (195 особин) – утричі. Чисельність зайця сірого можна вважати оптимальною (120 особин).

Зважаючи на структуру мисливських угідь ТОВ «Мисливці Полісся», особливо площу орних (сільськогосподарських) земель (2904,68 га), ми спостерігаємо значний тиск ратичних фітофагів на лісові насадження. Для зменшення потрав диких тварин необхідно проведення спеціальних заходів з обмеження впливу та доступу тварин до найбільш вразливих ділянок лісових насаджень. Така чисельність тварин один з наслідків заборони полювання та регулювання їх чисельності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Львів: ІЗМН, 1998. Ч.1. 260 с.
2. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Львів: ІЗМН, 2002. Ч.2. 352 с.
3. Бондаренко В.Д., Різун Е.М. Актуальні питання стану і ведення мисливського господарства в Україні та можливі напрями їх вирішення. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2016. Вип. 14. С. 180–184.
4. Брадiс Є.М., Андриєнко Т.Л. Поліська підпровінція. Геоботанічне районування Української РСР. К., 1977. С. 73–131.
5. Волох А.М. Великі ссавці Південної України в ХХ сторіччі (динаміка ареалів, чисельності, охорона та управління) : дис. ... д-ра б. наук.03.00.08 / Таврійська державна агротехнічна академія. Київ, 2004. 411 с.
6. Волох А.М. Проблеми управління ресурсами мисливських тварин в Україні. Збірник матеріалів II-го Всеукраїн. з'їзду екологів з міжнародною участю. Вінниця, 2009. С. 196–198.
7. Гаврильців М.Т. Державна природоохоронна політика України в умовах глобалізації. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1(2). С. 129–133.
8. Генсірук С.А. Ліси України: монографія. Львів: Українські технології, 2002. 496 с.
9. **Голяченко В.О.,** Воробей В.П., Клинецький С.Б. Проблеми регулювання щільності мисливських тварин. *Стан і майбутнє лісового господарства, переробляння деревини та землевпорядкування* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (7-8 жовтня 2024, м. Харків, Україна). Харків, 2024. С. 30-31.
10. **Голяченко В.О.** Стан ведення мисливського господарства на території ТОВ «Мисливці Полісся». *Наукові читання 2024* : матеріали науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів НІІ Екології та лісу (м. Житомир, 14 червня 2024 р.). Житомир : Поліський університет, 2024. С. 45-46.

11. Данилюк Л.Р. Мисливське господарство: поняття, особливості, завдання та функції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 34. С. 241–250.
12. Данилюк Л.Р. Мисливські природні ресурси як об'єкти екологічного права. *Порівняльно–аналітичне право*. 2014. № 5. С. 177–181.
13. Данилюк Л. Р. Розуміння правовідносин використання мисливських природних ресурсів та їх суб'єкти. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 2 (1). С. 106-109.
14. Данилюк Л. Правовий режим мисливських природних ресурсів за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 121–125.
15. Дейнека А.М., Бурмас В.Р. Стан і перспективи розвитку мисливського господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.13. С. 78–94.
16. Домніч В.І., В'язовська А.Г., Домніч А.В. та ін. Динаміка чисельності популяції лисиці в Україні. *Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету України*. 2010. Вип. 20.14. С. 22–32.
17. Домніч В.І., Делеган І.В., Вязовська А.Г., Домніч А.В., Вовченко В.Ю. Динаміка зміни чисельності лисиці та зайця в системі «хижак–жертва». *Наук. Вісник Ужгородського університету. Серія біологічна*. 2011. Вип. 30. С. 64–81.
18. Загороднюк І. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії. Ужгород, 2004. 48 с.
19. Кратюк О.Л., Грицак В.В., Ущипівський А.К. Шляхи підвищення продуктивності мисливських угідь Центрального Полісся. *Лісівнича освіта і наука; стан, проблеми та перспективи розвитку: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів, магістрів, аспірантів, молодих вчених і викладачів (м. Малин, 25 березня 2021 р.)*. Малин, 2021. С. 29–31.
20. Кратюк О.Л., **Голяченко В.О.**, Патюк І.С., Клинецький С.Б. Шляхи підвищення мисливсько-ресурсного потенціалу території України. *Наукові*

читання – 2024 імені В.Є. фон Граффа. Лісовирощування: історична та інноваційна діяльність у галузі лісового господарства : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції до 205-річчя з дня народження В.Є. фон Граффа (08 листопада 2024 року, м. Овруч). Малин, 2024. С. 88–90.

21. Мащенко О.М., Портянник С.В. Інноваційні технології в мисливському господарстві : навч.-методичний посібник. Харків, 2014. 306 с.

22. Маринич О.М. Українське Полісся. Київ: Рад. школа, 1962. 163 с.

23. Мисливствознавство: [навч. посіб.] / В.Д. Бондаренко, І.В. Делеган, К.А. Татаринов та ін. ; відп. ред. В.Д. Бондаренко. К. : РНМК ВО, 1993. 200 с.

24. Настанови з упорядкування мисливських угідь. Київ, 2002. 114 с.

25. Новицький В. Нормативне забезпечення мисливського господарства: штрихи до «розмитой» картини. *Полювання та риболовля*. 2017. № 7 (189). С. 6.

26. Новицький В.П., Голубєв М.І. Управління мисливськими ресурсами агроландшафтів України та зарубіжжя: господарсько-правові аспекти [Електронний ресурс] *Наукові доповіді НУБіП України* (електр. журн.) – 2016. – № 5 (62). Режим доступу: <https://scireports.com.ua/uk/journals/tom-62-4-2016>

27. Новицький В.П. Мисливські ресурси агроландшафтів України: стан та проблематика управлінням (на прикладі лісостепової зони) : монографія / В. П. Новицький. Київ : УкрДГРІ, 2020. 221 с.

28. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 р. № 1478-III (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text>

29. Про затвердження Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.1996 р. №780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-96-%D0%BF#Text>

30. Проект організації та розвитку мисливського господарства ТОВ «Мисливці Полісся» Житомирської області. Пояснювальна записка. Запоріжжя, 2013. 189 с.

31. Птахи під охороною Бернської конвенції / під заг. ред. Г.Г. Гаврися. Київ, 2003. 394 с.
32. Ссавці України під охороною Бернської конвенції / під ред. І.В. Загороднюка. Київ, 1999. 222 с.
33. Савченко Т. Адміністративно-правове регулювання галузі мисливського господарства та полювання. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №9. С. 128-134.
34. Сарабєєв В.Л., Домніч В.І., Лебедєва Н.І. Управління популяціями мисливських тварин: конспект лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності 205 «Лісове господарство» освітньо-професійної програми «Мисливське господарство». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 77 с.
35. Семенюк С., Шейгас І. Основні параметри вдосконалення системи інвентаризації мисливського ресурсу. *Модернізація національної системи управління державним розвитком: виклики і перспективи*: Матер.ІІ міжнар.наук.–практ. конф. (Тернопіль, 8–9 груд. 2016). Тернопіль, 2016. С. 57–59.
36. Статистичний бюлетень. Ведення мисливського господарства у 2016 році. Київ, 2017. 19 с.
37. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 446 с.
38. Турчак Ф.М., Шейгас І.М., Ткаченко О.О. Рекомендації визначення фактичної оптимальної кількості копитних у Поліссі України. *Збірник рекомендацій з лісового господарства та захисного лісорозведення*. Харків, 1993. С. 37-73.
39. Томин О.О. Принципи державного управління в галузі мисливства та полювання в Україні. *Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету управління та права*. 2009. № 1(29). С. 203–205.
40. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. Київ, 2009. 600 с.

41. Шейгас І.М. Регіональні особливості обліків чисельності основних видів мисливських тварин у загальній системі інвентаризації теріофауни *Лісівництво і агролісомеліорація*: зб. наук. праць. 2002. Вип. 102. С. 106–112.
42. Шейгас І.М. Особливості та перспективи розвитку мисливського господарства України у період реформування галузі. *Науковий вісник НЛТУ України* : зб. на-ук.-техн. праць. Львів : РВВ НЛТУ України. 2006. Вип. 16.3. С. 47-52.
43. Шейгас І.М., Гудзь М.І. Основні напрями моніторингу стану популяцій основних видів мисливської фауни. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2008. Вип. 113. С. 219–224.
44. De Leo G.A., Focardi S., Gatto M, Cattadori I.M. The decline of the grey partridge in Europe: comparing demographies in traditional and modern agricultural landscapes. *Ecol Model*. 2004. № 177(3–4). P. 313–335.
45. Woloch A., Roženko N. Acclimatization of the raccoon dog in southern Ukraine. *Beiträge zur Jagd–und Wildforschung*. 2007. № 32. P. 409–422